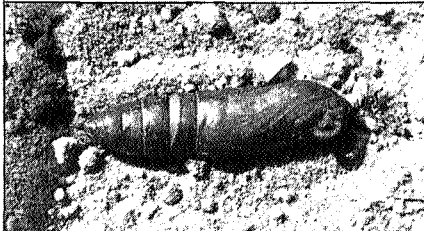

VLINDERS IN NOORD-NEDERLAND

Harry Holsteijn

Insekten liggen over het algemeen niet zo best in de markt en vaak maken wij ons meer zorgen over de problemen waar bijvoorbeeld de aandoenlijke Chinese reuzepanda's mee worstelen dan over het uitsterven van onze eigen insecten. Vlinders vormen daarop een uitzondering en zij genieten een grote populariteit. Mensen die vlinders vervelend of "eng" vinden (zoals een ander spinnen), zijn haast met een lampje te zoeken. Vaak roepen de kleurige dagvlinders een beeld op van jeugdherinneringen, mooi weer, verre landen of vakantie. Maar motn motten wie nait! Die roepen vaak een beeld op van vergane mufte tapijten, aangetaste kledingstukken en linnenkasten met stinkende motteballen.

Pop van een dennepijlstaart

In de afgelopen decennia zijn de vlinders in aantal en soortenrijkdom in rap tempo afgenomen, eigenlijk al vanaf het begin van deze eeuw. Veel soorten zijn zeldzaam geworden of zelfs uitgestorven en we hoeven tijdens een fietstochtje tegenwoordig op niet veel meer te rekenen dan een paar koolwitjes, een blauwtje, een gewoon vuurvlindertje en misschien een kleine vos. De stille hoop van menige natuurliefhebber een grote dagvlinder zoals de rouwmantel of koninginpage tegen het lijf te lopen, is al jarenlang naïef te noemen.

Desondanks is het totale aantal soorten vlinders dat in ons land waargenomen kan worden veel groter dan menigeen op het eerste gezicht zou denken.

We kennen allereerst de dag- en nachtvlinders, waarvan vooral de dagvlinders bekendheid genieten. Alles wat we 's nachts

zien rondvlinders krijgt al gauw het predikaat "mot" opgespeld.

Toch is het in werkelijkheid juist deze groep vlinders die verantwoordelijk is voor de grote soortenrijkdom. Het is weliswaar een feit dat ze veelal somber gekleurd zijn, maar toch behoren vele van onze meest spectaculaire vlindersoorten als nachtpauwogen, pijlstaarten en beervlinders hiertoe. Het onderscheid tussen de dag- of nachtvlinders ligt dan ook niet in de kleuren (evenmin in vliegtijd), maar in de voelsprieten: die van de dagvlinders zijn altijd draadvormig met een knobbelje aan het uiteinde.

Een andere belangrijke groep omvat de uitheemse vlindersoorten die als zwerfers of trekvlinders (migranten) ons land aandoen. Zo komen er elk jaar vele Afrikanen, Zuid-Europeanen en Belgen ons land binnenvallen. Soms leggen ze hun reizen van duizenden kilometers over land en zee af, zonder een schrammetje op te lopen! Distelvlinders, admiraalvlinders maar ook verschillende pijlstaarten en uilen zijn hiervan voorbeelden. Verschillende van hen brengen in ons land één of enkele inheemse generaties voort.

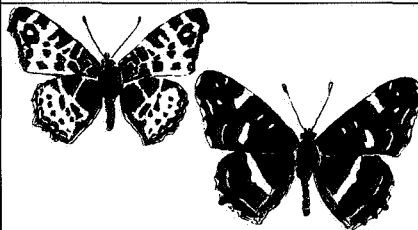
Tesamen vormen deze drie groepen vlinders het totaal van zo'n tweeduizend soorten.

Toch merken we amper iets van het bestaan van zoveel vlindersoorten. Iets wat beslist niet uitsluitend verklaard kan worden uit het feit dat het vooral om nachtvlinders gaat! Het houdt verband met een sterke seizoensspreiding: in het voorjaar zien we doorgaans als eerste de overwinterende soorten — die wél een betrekkelijk lang leven beschoren zijn —, gevolgd door de soorten die als pop overwinterden en weer daarop volgend degenen die als rups overwinterden. Hierna wordt de zaak wat ingewikkelder omdat dan als rups verschillende generaties door elkaar tevoorschijn komen uit eieren van het vorige en actuele seizoen. Het voorkomen van vlinders heeft bovendien alles met de weersgesteldheid te maken. Een soort die in het ene jaar uiterst algemeen is kan het jaar daarop wel schaars zijn.

Achteruitgang

In het bovenstaande is een beeld geschetst van de veronderstelde vlinder"rijkdom" van

ons land. Met veel van onze soorten gaat het de laatste jaren echter verkeerd, en het is zelfs zo dat ons land min of meer Europees koploper is ten aanzien van de vlinderachteruitgang. Een dubieuze eer, die alles te maken heeft met de bevolkingsdichtheid van ons land. De eerste oorzaak van de afname van veel vlinders moet dan ook gezocht worden in een intensief grondgebruik en daarmee gepaard gaande vernietiging van vlinderbiotopen.

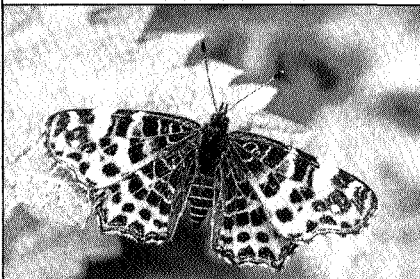
Landkaartje in voorjaar (links) en in de zomer

Voor het verkrijgen van inzicht in de afname van vlinders is veel onderzoek nodig dat pas na jaren tot betrouwbare konklusies kan leiden. Dit onderzoek (waarin inventarisatieprogramma's een belangrijk aandeel hebben) moet plaatsvinden met behulp van regionale medewerkers, enthousiaste natuurliefhebbers die van tijd tot tijd op vrijwillige basis hun vlinderwaarnemingen doorsturen. Van de noordelijke provincies, vooral Groningen en in iets mindere mate Drenthe, heeft men nog geen goed beeld van de vlinderstand, kennelijk omdat weinig natuurliefhebbers de moeite nemen hun waarnemingen door te sturen.

Het is daardoor niet mogelijk een goed beeld te geven van de ontwikkelingen rond de Noordnederlandse vlinders. Ik moet mij hierbij beperken tot wat algemeenere voorbeelden en gegevens, deels gebaseerd op een artikel van F. A. Pink in *Natuur en Milieu*, augustus 1983.

Om de achteruitgang van vlinders te kunnen bestuderen is allereerst kennis nodig van hun levenswijze, gedrag, biotoopvoorkeur en voedselkeuze. Uiteraard moeten de voedselplanten van de rups in voldoende mate aanwezig zijn, maar dit geldt ook voor

nektar-dragende bloemen ten behoeve van de volwassen dieren (nb.: verschillende nachtvlinders hebben nooit voedsel nodig, maar teren op een reserve). Wat rupsen betreft is er haast niets oneetbaar. De flexibiliteit in de voedselkeuze verschilt echter per soort. Er zijn vlinders waarvan de rups volstrekt monofaag is (dwz. maar één voedselsoort wordt geaccepteerd), dan wel oligofaag (beperkt aantal voedselbronnen wordt geaccepteerd) of polyfaag (zeer uiteenlopende voedselsoorten worden geaccepteerd). De achteruitgang en soms het uitsterven van vegetaties of bepaalde plantesoorten werkt onvernemelijk door in afname van deze soort. En Noord-Nederland heeft in het beïnvloeden van het natuurlijke milieu zeker niet onder gedaan voor de rest van het land.

Landkaartje

Hafdistrikt

Nederland mag dan oorspronkelijk grotendeels met bos begroeid zijn geweest, het tegenwoordige Hafdistrikt herinnert daar niet meer aan. De bossen die oorspronkelijk het aanzien van het grootste deel van het landschap bepaalden, werden later gekapt en verbrand. Het vochtige karakter van het landschap bleef eerst nog gehandhaafd en er werden dijken en terpen opgeworpen ter bescherming tegen periodieke overstromingen. Het Hafdistrikt vormde met zijn laagveenmoerassen, plassen en dijken een uiterst gevarieerd en daardoor rijk half-natuurlijk milieu, dat vele vlinders gunstige biotopen bood. De invloed van de mens is er echter zeer groot geweest, waarbij we in de meer recente tijd vooral kunnen denken aan ontginningen, ontwatering, inpoldering, ruilverkaveling en intensivering van de landbouw (gebruik van meststoffen ed.). Grote oppervlakten vlinderbiotopen gingen hier-

door verloren. Onze grote vuurvlinder die in enkele laagveenmoerassen in Friesland en Overijssel nog steeds overleeft is wel de meest sprekende soort die hier van nature thuis hoort. De Nederlandse ondersoort van deze vlinder is zelfs uniek voor Europa en wettelijk beschermd. De grote vuurvlinder is een voorbeeld van een soort met uitgesproken biotoopeisen. De rups leeft op de algemene waterzuring, maar dan wel bij voorkeur op plaatsen waar deze niet optimaal groeit en de vlinders willen als biotoop een moeras dat beslist zo gevarieerd is dat de mannetjes er, door de vegetatiestructuur afgebakende, territoria op na kunnen houden.

Drents distrikt

In het Drents distrikt heeft de ontbossing geleid tot het ontstaan van grote half-natuurlijke heides en graslanden. Hier waren naast de nieuw-gekomen heidevelden vooral de vochtige en kruidenrijke beekdal- en graslanden van belang, waarbij (ook hier) vooral de variatie binnen het milieu een rijke vlinderfauna garandeerde. Veel biotopen zijn echter ook hier door uiteenlopende oorzaken verloren gegaan. De soorten zoals enkele blauwtjes (oa. gentiaanblauwtje) waarvan de rupsen zich in mierehopen voeden met larven/poppen horen thuis in deze van nature al vrij schaarse biotopen (vochtige heidevelden en blauwgraslanden) en het spreekt voor zich dat zij door deze biotoopvernietiging een gevoelige klap hebben gekregen. In het Drentse A-gebied probeert het Staatsbosbeheer met zichtbaar resultaat en met gerichte beheersmaatregelen de klok een stuk terug te zetten en weer een gevarieerd en bloemrijk karakter terug te krijgen. Bossen met een gevarieerde opbouw en natuurlijke grenssituaties hebben (landelijk) plaatsgemaakt voor monotone produktiebossen die abrupt in akkerland overgaan. Voor bosvlinders zoals de weerschijnvlinders die, net als de grote vuurvlinder, een territoriumgedrag vertonen, is zo'n bos dan ook nooit een waardig substituuat waar de soort zich in stand kan houden. Veel vlinders voelen zich juist in die grenssituaties zoals natuurlijke overgangen naar ruygten, struiken en bos, thuis en in die zin is het ook duidelijk dat het verloren gaan van vele heggen en houtwallen ten gevolge van ruilverkavelingen en de introductie van het prikkel-

draad, de vlinderstand in het Drents distrikt geen goed heeft gedaan.

Tot de vlinders behoort ook het landkaartje. Dit vlindertje, net even kleiner dan de bekende kleine vos, heeft zich in tegenstelling tot veel van zijn kollega's de laatste decennia juist sterk uitgebreid, door zich aan de veranderde milieu-omstandigheden aan te passen. In verschillende boeken kunt u hem nog als een zeldzame soort beschreven zien staan, maar in werkelijkheid komt de vlinder nu door het hele land verspreid voor. We kennen de vlinder in twee varianten (seizoenvormen) met totaal afwijkende kleuren: in het voorjaar hoofdzakelijk oranje met zwart, in de zomer zwart met wit. Dit verschijnsel komt, hoewel zelden zo extreem, bij vele vlinders voor.

Andere vlindersoorten die de laatste tijd amper achteruit zijn gegaan of zich hebben uitgebreid, zijn bijvoorbeeld soorten die zich snel kunnen ontwikkelen en zich daardoor kunnen handhaven in instabiele milieus. Koolwitjes zijn daarvan wel het bekendste voorbeeld. Ze tonen een duidelijke voorkeur voor lijnvormige landschapselementen en eveneens voor kleine akkers of kleine groepjes planten. Grote landbouwakkers worden gemeden, maar volkstuintjes aan de voet van spoorlijnen zijn favoriet.

Landkaartje

Beheer

Samenvattend is het complex van factoren en maatregelen dat tot biotoopvernietiging leidt de direkte oorzaak van de afname van veel vlindersoorten. De rol van insecticiden hierbij wordt algemeen overschat en is veruit ondergeschikt aan biotoopvernietiging, waarin zij een schakeltje is. Zo ook valt de vermeende schade veroorzaakt door vlinderjagers mee (waarmee niet bedoeld wordt voorbij te gaan aan de ethiek hierachter!). Ondanks dit lijkt een wettelijke bescherming van vlinders wenselijk. Er bestaan plannen om behalve de vuurvlinder

nog andere soorten onder wettelijke bescherming te laten vallen. Feit blijft echter dat daarmee wel de vlinders maar niet de terreinen waarin zij thuishoren beschermd zijn, waardoor ze toch kwetsbaar blijven. Veel aandacht moet daarom worden besteed aan de instandhouding van de nog aanwezige biotopen en het zo mogelijk kreëren van nieuwe. Het behoud van houtwallen en natuurlijke overgangszones aan bos- of graslanden maakt daar onderdeel van uit, terwijl in het algemeen het ontwikkelen van een zo groot mogelijke diversiteit binnen een natuurlijk milieu hoge prioriteit heeft. Bij dit laatste behoort soms ook het handhaven van slecht gedijende planten of zelfs dood hout, omdat ook daarvan bepaalde soorten afhankelijk zijn.

Het gewijzigde bermbeheer zoals dat de laatste decennia vooral dankzij de verbreding van de ideeën van Dr. P. Zonderwijk is ingevoerd, is een goed voorbeeld van biotoopontwikkeling. De bermen, vroeger rijk bemest en zeer frekwent gemaaid om een dichte zode te krijgen, worden nu op veel plaatsen weer verschaald en als het even kan pas laat, bijvoorbeeld in (of al na) juni, gemaaid. We krijgen hierdoor een heel nieuw soort berm terug, ééntje waarin veel meer planten een plaatsje vinden en waarin daarom ook andere dan grasetende rupsen terecht kunnen, terwijl er ook voor de volwassen dieren weer wat te halen valt. Dat

Dikkopje

Herculesje

het behoud van bepaalde biotopen van groot belang is spreekt duidelijk uit het gegeven dat in onze reservaten alleen al zestien dagvlinders een laatste overlevingsmogelijkheid hebben gevonden.

Partikuliere tuinen

Bovenstaande beheersaspecten gelden in het klein eveneens voor partikuliere tuinen. Het weghalen van één enkele heester kan al tot gevolg hebben dat een potentiële vlinderpopulatie als het ware in het kompostvat

verdwijnt. Vlinders naar uw tuin lokken kan daarentegen vrij gemakkelijk door sterk trekkende planten te poten, zoals wilde marjolein, kamperfoelie, vlinderstruik, leverkruid, *Sedum spectabile*, Phlox en andere. Rupsen komen dan als haast vanzelf en met hun vaak bizarre vormen en kleuren zijn ook zij zeker een aanwinst.

Met wat geduld laten ze zich goed fotograferen. Nachtvlinders kunt u in uw eigen tuin te zien krijgen wanneer u 's avonds rond juli/augustus een zo fel mogelijke lamp hangt boven een gedeeltelijk opgehangen groot wit laken met wat honingklodders (lieft windstille, maanloze bewolkte avonden). Zelf een vlinder uit een rups kweken gaat het best met algemene soorten zoals kleine vos/dagpauwoog (die niet als ei, rups/pop overwinteren). Plaats de kweekbak op een niet te warme plek in huis (nooit achter raam) en verschoon de bak dagelijks om dodelijke infectieziekten te voorkomen. Zeer fraaie en grote uithemse vlindersoorten kunt u zien in het Biochron, onderdeel van het Noorder Dierenpark, waar u in een tropische kas loopt tusschen van vele honderden van de mooiste tropische vlinders.

Vlinderinventarisatiegegevens kunt u doorsturen naar: Trekvlinderinv.: tav. B. J. Lempke, Instituut voor Taxonomische Zoölogie, Plantagemiddenlaan 64, 1018 DH Amsterdam.

Dagvlinderonderzoek: tav. W. H. J. M. Geraedts, (08370-84050), Vakgroep Natuurbeheer, Landbouwhogeschool Wageningen, Ritzema Bosweg 32-a, 6703 AZ Wageningen.

